

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

САВРАСОВА-В'ЮН Тетяна Олександрівна

УДК 159.923.5-057.874

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ - 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології управління Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Москальова Алла Степанівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти»,
доцент кафедри психології управління.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Снігур Людмила Анатоліївна,
Військова академія (м. Одеса), професор
кафедри гуманітарних та соціально-економічних
дисциплін;

кандидат психологічних наук, доцент
Білоус Руслана Миколаївна,
Кременчуцький національний університет
ім. Михайла Остроградського, доцент кафедри
психології, педагогіки та філософії.

Захист відбудеться «11» квітня 2013 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601

Автореферат розісланий «7» березня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні тенденції розвитку українського суспільства, стрімкі соціально-економічні, екологічні, демографічні, суспільно-політичні зміни в житті людей зумовлюють пошук нових форм підвищення активності особистості. Насамперед це стосується учнів старших класів, які стоять на порозі професійного та життєвого самовизначення, вирішують завдання, пов'язані з пошуком свого місця в суспільстві, здатності ставити перед собою відповідні цілі, адекватно оцінювати свої можливості, вміння й навички щодо їх досягнення, ефективно виконувати різні види діяльності. Це вимагає від них не лише опанування певних знань, але й розвиток важливих якостей особистості, на основі яких формується їх громадянська активність. Адже рівень особистісних властивостей старшокласників та їх прояву в громадянській активності є важливим критерієм визначення цивілізованості суспільства та відіграє провідну роль у становленні демократичної держави.

Слід зазначити, що на сьогодні створено достатнє нормативно-правове підґрунтя для забезпечення процесу розвитку громадянської активності старшокласників. Про це свідчать Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Концепція розвитку освіти України на 2011-2020 роки «Від освіти масової до освіти якісної», Концепція громадянської освіти в Україні.

Аналіз літератури свідчить про значну кількість досліджень сучасних українських і зарубіжних науковців, присвячених проблемі громадянської активності особистості. Так, досліджено різні підходи до трактування сутності громадянської активності особистості. У працях дослідників філософського підходу (Д. Локк, Платон, Ж.-Ж. Руссо, А. Фергюсон та ін.) громадянська активність розглядається як готовність брати участь у справах держави. Науковці історичного підходу (М. С. Грушевський, С. І. Русова та ін.) акцентують увагу на процесі виховання активного громадянина. Фахівці соціологічного підходу (Д. І. Акімов, О. В. Киричук, В. С. Мухіна, І. І. Семків та ін.) стверджують, що громадянська активність – явище соціальне. Громадянська активність для дослідників політико-правового підходу (О. С. Баснін, Дж. Кін, Ю. В. Опалько, О. В. Пікалова, А. М. Скаліна та ін.) – особлива форма взаємодії громадян із владою. Науковці психологічних підходів (діяльнісного, особистісно-орієнтованого й аксіологічного) досліджували психолого-педагогічні аспекти громадянської активності особистості загалом (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, В. О. Васютинський, І. М. Григор'єв, Л. В. Корінна, С. Д. Максименко, О. І. Пометун, Л. А. Снігур, Ф. М. Ямалетдінова та ін.). Необхідно відмітити, що в Україні існує низка психолого-педагогічних досліджень формування та розвитку громадянської активності школярів, які висвітлені в працях М. І. Бабкіної, О. Г. Баранкова, Л. В. Корінної, О. І. Пометуна, Л. М. Семенюк та ін.

Щодо питання визначення психологічних особливостей розвитку громадянської активності старшокласників, то воно не виступало раніше предметом спеціального дослідження. Отже, актуальність і недостатнє опрацювання проблеми

зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в 2009-2012 рр. в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» «Формування психологічної компетентності керівників закладів освіти в системі післядипломної педагогічної освіти» (державний реєстраційний номер 0109U003632, 2009-2011 рр.).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» (протокол № 5 від 24.06.2009 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 30.03.2010 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати сутність та емпірично виявити психологічні особливості, чинники й умови розвитку громадянської активності особистості раннього юнацького віку старшокласників; обґрунтувати, розробити та апробувати програму розвитку зазначеного феномена у старшокласників.

Завдання дослідження:

1. Визначити наукові підходи до вивчення проблеми громадянської активності старшокласників.
2. Розробити діагностичні засоби дослідження розвитку громадянської активності старшокласників.
3. Виявити психологічні особливості (структурні компоненти, типи, рівень розвитку) громадянської активності старшокласників.
4. Визначити психолого-педагогічні умови та чинники розвитку громадянської активності старшокласників.
5. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму розвитку громадянської активності старшокласників.

Об'єкт дослідження – громадянська активність старшокласників.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань та їх перевірки було розроблено програму дослідження, реалізацією якої передбачено застосування комплексу **методів**, адекватних предмету дослідження. *Теоретичні* – аналіз, систематизація й узагальнення психологічних даних, порівняння з метою виявлення стану опрацювання досліджуваної проблеми; моделювання слугувало для створення концептуальної моделі громадянської активності старшокласників; *емпіричні* – анкетування, тестування, спостереження, аналіз продуктів діяльності, констатувальний експеримент; *розвивальні* – формувальний експеримент, методи активного соціально-психологічного навчання. Методи математичного опрацювання даних (кореляційний, факторний, кластерний аналіз) із подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 13.0) та комп'ютерної програми Microsoft Excel.

На різних етапах дослідження використовувалися психодіагностичні методики для дослідження структурних компонентів громадянської активності

старшокласників, зокрема, для: а) *визначення сформованості когнітивного компонента*: «Анкета дослідження громадянських знань старшокласників» (авторська розробка), анкета «Громадянська свідомість» (Н. І. Коваль), анкета «Визначення успішності в розв'язанні життєвих ситуацій» (авторська розробка); б) *визначення сформованості мотиваційного компонента*: «Методика діагностики соціально-психологічних установок» О. Ф. Потьомкіної, методика «Асертивність особистості», методика «Мотивація азарту» (МАС) М. Кубишкіної; в) *визначення сформованості емоційного компонента*: діагностичний опитувальник «Особистісне зростання» (П. Степанов), методика «Самооцінка особистості» (В. А. Козаков), тест «Визначення рівня сформованості громадянських якостей учнів» О. І. Тимчишина, «Експрес-діагностика вивчення емоційної сфери старшокласника на основі теста Люшера»; г) *визначення сформованості поведінково-вольового компонента*: методика «Дослідження вольової організації особистості» (М. С. Гуткін), методика визначення та оцінки комунікативних і організаційних схильностей старшокласників (КОС-2) (В. В. Синявський, Б. О. Федоришин), методика «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) Дж. Роттера (В. А. Козаков), анкета «Громадянська діяльність» (авторська розробка).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося в таких загальноосвітніх навчальних закладах традиційної та інноваційної форм навчання різних регіонів України впродовж 2009-2012 років: Летавський НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів-ліцей» Чемеровецького району Хмельницької області; Чемеровецький ліцей «Економіки і права» Хмельницької області; Корецький НВК «Школа І-ІІІ ступенів-ліцей» Корецької районної ради Рівненської області; Веснянська школа І-ІІІ ступенів Корецького району Рівненської області; Спеціалізована загальноосвітня школа № 291 з поглибленим вивченням іноземної мови міста Києва; Стахановська середня загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 18, Одеський навчально-виховний комплекс «Середня загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – ліцей» № 53 Одеської міської ради Одеської області; Середня загальноосвітня школа-гімназія «Відродження» місто Львів; Школа-ліцей № 91 місто Львів; Гімназія міжнародних відносин № 323 з поглибленим вивченням англійської мови міста Києва. В дослідженні брали участь 262 учні 9-11 класів.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *вперше* визначено інтегральні характеристики компонентів громадянської активності старшокласників: громадянська свідомість, громадянські цінності, громадянське переживання, громадянська конкурентоздатність; виділено типи громадянської активності старшокласників: «громадянська відповідальність», «громадянська спрямованість», «громадянська пасивність», «громадянська обізнаність», «громадянська врівноваженість», «громадянська зацікавленість»; визначено показники, критерії та рівні розвитку зазначеного феномену; розкрито взаємозв'язок між чинниками (соціально-демографічними, навчально-організаційними) та типами громадянської активності старшокласників; визначено психолого-педагогічні умови розвитку громадянської активності старшокласників; обґрунтовано, розроблено та доведено ефективність програми розвитку громадянської активності старшокласників;

- *розширено та поглиблено* психологічні знання щодо змісту та структури громадянської активності старшокласників;

- *набули подальшого розвитку* психологічні знання, наукові уявлення про психологічні особливості та проблеми розвитку громадянської активності старшокласників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактичні матеріали, теоретичні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані в діяльності загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів з метою розвитку у старшокласників громадянської активності. Апробований у дослідженні діагностичний інструментарій може стати основою моніторингу ефективності психологічної підготовки старшокласників до розвитку їх громадянської активності. Матеріали дисертації можна використовувати в таких навчальних курсах підготовки майбутніх психологів і вчителів у ВНЗ як: «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія розвитку», «Психокорекція». Отримані результати дослідження можуть бути використані у процесі підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів освіти, професійної підготовки та діяльності практичних психологів і соціальних педагогів у системі загальної середньої та позашкільної освіти.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані автором наукові результати є самостійним внеском до систематизації основних теоретичних підходів щодо розуміння та визначення громадянської активності, до розробки методичного комплексу для проведення опитування старшокласників. У двох статтях, написаних у співавторстві, доробок здобувача складає 50 %. Наукові розробки та експериментальний матеріал, що належить співавтору, у дисертації не використовувалися.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження. Результати дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення на *Міжнародних науково-практичних конференціях*: «Психологічні проблеми становлення фахівців в умовах соціальних трансформацій» (Київ, 2009 р.); «Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти» (Київ, 2010-2012 рр.); «Інновації як чинник суспільного розвитку: теорія і практика» (Суми, 2012 р.); *Всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Соціально-психологічні особливості сучасної молоді» (Чернігів, 2009 р.); «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості» (Тернопіль, 2010 р.); «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (Київ, 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції: «Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи» (Херсон, 2012 р.); *звітних науково-практичних конференціях та засіданнях кафедри психології управління Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти»* (Київ, 2009-2012 рр.).

Матеріали дослідження *впроваджено* автором у навчально-виховний процес Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 345 від 19.04.2012 р.), Гімназії міжнародних відносин № 323 з поглибленим вивченням англійської мови м. Києва

(довідка про впровадження № 224 від 13.04.2012 р.), Володимирецької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1 Володимирецької районної ради Рівненської області (довідка про впровадження 130 від 15.05.2012 р.), Цюрупинської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 2 з поглибленим вивченням іноземних мов Цюрупинської районної ради Херсонської області (довідка про впровадження № 126 від 04.05.2012 р.).

Публікації. Основний зміст і результати дослідження відображено у 19 наукових публікаціях, у тому числі – в 9 статтях у наукових фахових виданнях України, 10 матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, 11 додатків на 45 сторінках, списку використаних джерел, що налічує 358 найменувань, серед яких 9 – іноземною мовою. Дисертація містить 21 таблицю та 8 рисунків на 24 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 191 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дисертаційного дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічну та методичну базу. Висвітлено наукову новизну та практичну значущість результатів дослідження, представлено відомості про їх впровадження у практику, наведено дані про публікації та структуру дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми розвитку громадянської активності старшокласників**» здійснено теоретичний аналіз й узагальнення наукових вітчизняних і зарубіжних праць з проблем дослідження громадянської активності особистості; висвітлено основні підходи до проблеми активності та громадянської активності особистості. Визначено психологічні чинники розвитку громадянської активності старшокласників.

За результатами теоретичного аналізу літератури визначено основні підходи до дослідження проблеми громадянської активності: філософський (Д. Локк, Платон та ін.); історичний (М. С. Грушевський, С. І. Русова та ін.); соціологічний (Д. І. Акімов, І. І. Семків та ін.); політико-правовий (А. Арато, А. М. Скаліна та ін.); психологічні: діяльнісний (Т. В. Безверха, К. К. Платонов, Д. Н. Узнадзе та ін.); особистісно-орієнтований (І. Д. Бех, Л. М. Семенюк, Л. А. Снігур та ін.); аксіологічний (М. Й. Боришевський, О. В. Тирін та ін.). Виявлено протиріччя та відсутність єдиної точки зору на сутність зазначеного феномену, а також наявність різних підходів та інтерпретацій, що утруднюють його експериментальне дослідження.

Показано, що громадянська активність характеризується науковцями, як: 1) готовність брати участь у справах держави, активно виконувати громадянські обов'язки (Ж.-Ж. Руссо, А. Фергюсон та ін.); 2) вміння захищати громадянські свободи та демократичний устрій держави (М. С. Грушевський, С. І. Русова та ін.); 3) форма активності, яка проявляється у різних сферах життєдіяльності суспільства, що не регулюються державою (О. В. Киричук, В. С. Мухіна та ін.); 4) особлива форма взаємодії громадян із владою, що сприяє створенню правової законодавчої бази (О. С. Баснін, О. Б. Плига та ін.); 5) добровільна та активна участь людей у справах суспільства, яка сприяє формуванню громадянської свідомості

(А. С. Макаренко, В. В. Радул, Л. М. Усаченко та ін.); 6) якість особистості, що проявляється в усіх видах діяльності (О. Г. Баранков, Л. А. Снігур та ін.); 7) важливий компонент громадянських цінностей і умова їх формування (Л. В. Корінна та ін.).

Ми розглядаємо *громадянську активність старшокласників* як якість особистості, що містить сукупність знань, умінь, навичок, схильностей, вольових зусиль, мотивів, почуттів, спрямована на ефективне здійснення громадянської діяльності.

Аналіз та узагальнення наукових позицій учених (А. П. Рогоза, Л. М. Семенюк, Л. А. Снігур та ін.) дозволив нам розробити концептуальну модель громадянської активності старшокласників (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна модель громадянської активності старшокласників

Спираючись на результати досліджень багатьох учених (М. Й. Боришевський, Р. М. Білоус, І. В. Галактіонова, С. Г. Рябов, В. В. Ягупов та ін.) з питань розвитку громадянської активності особистості, нами було визначено психологічні чинники становлення цього утворення у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів.

Серед основних психологічних чинників, ми виокремлюємо такі: 1) макрорівня: особливості життєдіяльності територіальної громади, державна молодіжна політика, особливості соціально-економічної ситуації в країні, ЗМІ; 2) мезорівня: особливості навчально-виховного процесу освітнього закладу, міжособистісне спілкування з однолітками, психологічні особливості вчительського

колективу, взаємовідносини в сім'ї; 3) мікрорівня: активність, відповідальність, толерантність, самовладання, самостійність тощо.

За результатами теоретичного дослідження розвитку компонентів громадянської активності старшокласників було визначено рівні (високий, середній, низький) зазначеного феномену, обґрунтування яких здійснювалося на основі наступних критеріїв: наявність громадянської свідомості (М. Й. Боришевський); прихильність до громадянських цінностей (Е. О. Помиткін); здатність до громадянського переживання (М. В. Вовк, Н. Ф. Шевченко); прояв громадянської конкурентоздатності (Г. К. Юрчинська).

Аналіз психологічної літератури (І. Д. Бех, Р. М. Білоус, І. С. Булах, Л. В. Долинська, І. С. Кон, І. Ю. Кулагіна, А. С. Москальова, В. С. Мухіна, Р. В. Павелків, Ю. О. Приходько, Л. М. Семенюк, В. М. Чернобровкін та ін.) дозволив визначити особливості раннього юнацького віку, які детермінують розвиток громадянської активності старшокласників: усвідомлення власної індивідуальності, відкриття свого «Я», посилення самоконтролю, становлення життєвого самовизначення, цілеспрямованість діяльності, почуття суспільного обов'язку, нові потреби, інтереси та ідеали, які визначають напрям життєвої активності, пошук свого місця в суспільстві, громаді.

Теоретичний аналіз засвідчив, що сьогодні в педагогічній та віковій психології відсутні емпіричні дослідження психологічних особливостей розвитку громадянської активності старшокласників, що й стало предметом нашого експериментального вивчення.

У другому розділі «**Емпіричне дослідження психологічних особливостей громадянської активності старшокласників**» викладено загальну стратегію експериментального дослідження, обґрунтовано методичне забезпечення, визначено хід і основні результати емпіричного дослідження розвитку громадянської активності старшокласників.

Емпіричне дослідження складалося з трьох етапів, перший з яких було спрямовано на вивчення рівнів сформованості та структурних компонентів громадянської активності старшокласників; другий – на виділення типів громадянської активності старшокласників; третій – було спрямовано на аналіз взаємозв'язку між визначеними типами громадянської активності старшокласників і низкою чинників: соціально-демографічними (стать, вік, сімейний стан, освіта батьків, регіон, тип населеного пункту), навчально-організаційними (тип навчального закладу).

У констатувальному експерименті брали участь 262 старшокласники (з них дівчат – 56,1 %, хлопців – 43,9 %) 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів традиційної та інноваційної форм навчання різних регіонів України.

За результатами дослідження особливостей розвитку громадянської активності старшокласників та її структурних компонентів визначено, що майже половина старшокласників мають середній рівень сформованості *когнітивного компонента* громадянської активності (49,2 %), третина респондентів – низький рівень (31,3 %) і лише п'ята частина опитаних – високий рівень (19,5 %). Отже, лише незначна кількість досліджуваних старшокласників обізнані в громадянських і

правових питаннях, розуміють громадянські обов'язки, можуть аналізувати громадянські проблеми.

Високий рівень сформованості *мотиваційного компонента* громадянської активності старшокласників виявлено лише у десятої частини досліджуваних (9,9 %), середній рівень – у більшій половини респондентів (65,3 %) і низький рівень у 24,8 % старшокласників. Отже, у значній кількості досліджуваних констатовано недостатньо розвинений рівень наявності соціально-психологічних установок, громадянської асертивності, прагнення досягнути громадянської мети.

Щодо *емоційного компонента* громадянської активності старшокласників встановлено, що лише 1,9 % досліджуваних мають високий рівень, більше половини респондентів – середній рівень (61,5 %), а 36,6 % старшокласників мають низький рівень його сформованості. Отже можна зазначити, що недостатня сформованість емоційного компонента громадянської активності старшокласників потребує позитивної емоційної рівноваги до подій, що відбуваються у суспільстві, адекватного ставлення до себе як до громадянина та до громадянських чеснот.

За показниками *поведінково-вольового компонента* виявлено, що 21,8 % респондентів мають високий рівень, 71,4 % – середній рівень і 6,9 % – низький рівень його розвитку. Отже, у значній кількості старшокласників є необхідність у розвитку вмінь і навичок, які забезпечують ефективне здійснення громадянської діяльності, розвитку громадянської рішучості, громадянської відповідальності та здатності до лідерства в громаді.

За результатами дослідження особливостей розвитку даних компонентів старшокласників було розподілено на 3 групи з високим, середнім і низьким рівнями громадянської активності. До групи старшокласників із *високим рівнем* громадянської активності віднесено 7,2 % досліджуваних, які вільно володіють комплексом правових і громадянських знань, чітко усвідомлюють необхідність виконання громадянських обов'язків, мають здатність самостійно аналізувати та прогнозувати вирішення громадянських проблем, мають сформовану громадянську свідомість. Вони схильні адекватно сприймати громадянські цінності, впевнені у собі, здатні до компромісу; мають позитивне ставлення як до власних, так і до суспільних цінностей; володіють позитивними громадянськими переживаннями; наполегливі, незалежні, конкурентоздатні в умовах громадянського суспільства.

Групу старшокласників із *середнім рівнем* громадянської активності склали 71,4 % досліджуваних, які частково володіють правовими та громадянськими знаннями, розуміють необхідність виконання громадянських обов'язків, проте не завжди є їх організаторами. Такі старшокласники частково готові до усвідомлення та внутрішнього прийняття громадянських цінностей, тому недостатньо впевнені та рішучі. Часто їх громадянська активність пов'язана з точкою зору інших осіб. Вони мають нестійке позитивне ставлення до суспільних цінностей і громадянських чеснот, перебільшують свою значущість у житті інших, мають нестійкі організаційні та комунікативні схильності, відповідальність за громаду на себе беруть рідко.

До групи старшокласників із *низьким рівнем* громадянської активності віднесено 21,4 % досліджуваних, які не виявляють правових і громадянських знань, не розуміють необхідності виконання громадянських обов'язків, самостійно не орієнтуються у питаннях аналізу та прогнозу щодо розв'язання ситуацій

громадянського характеру. Такі старшокласники не готові усвідомлювати громадянські цінності, часто неадекватно поводять себе у життєвих ситуаціях, підпадають під зовнішній вплив. Вони проявляють негативне ставлення до суспільних цінностей і громадянських чеснот, невпевнені у собі та своїх вчинках, емоційно неврівноважені, безініціативні, пасивні, не здатні контролювати розвиток громадянських подій і ситуацій.

Отримані результати свідчать про недостатній рівень сформованості громадянської активності у старшокласників.

За результатами факторного та кластерного аналізу було визначено *типи громадянської активності* старшокласників.

Перший тип (17,4 % досліджуваних) – «*громадянська відповідальність*» – старшокласники особистісно-відповідальні, духовні, тобто ті, які мають позитивне ставлення до громадянських цінностей, емоційно стабільні, але їм бракує аналітично-прогностичної обізнаності, спрямованості в досягненні громадянських цілей.

Другий тип (21,4 %) – «*громадянська спрямованість*» – об'єднує старшокласників, які мають достатній рівень громадянських і правових знань, соціально-психологічних установок, громадянських цінностей, проте не конкурентоздатні, не можуть вирішувати складні громадянські завдання, не вміють адаптуватися в складних ситуаціях і брати на себе громадянську відповідальність.

Третій тип (13,4 %) – «*громадянська пасивність*» – характеризує старшокласників, які виявляють антигромадянську спрямованість, нездатні адаптуватися до умов навколишнього середовища, безвідповідальні. У них відсутні правові та громадянські знання, їм притаманна емоційна нестійкість до громадянських подій, властивий стресовий стан, що свідчить про проблеми, які старшокласникам необхідно виправляти.

Четвертий тип (15,3 %) – «*громадянська обізнаність*» – це ті старшокласники, які відповідальні, мають здатність до лідерства в громаді, адекватно ставляться до себе як до громадянина та своїх можливостей, володіють громадянськими знаннями, спрямовані на досягнення громадянських цілей, мають позитивні соціально-психологічні установки, проте громадянські цінності в їхньому житті відіграють другорядну роль. Емоційна сфера потребує розвитку.

П'ятий тип (17,2 %) – «*громадянська врівноваженість*» – об'єднує старшокласників, які мають схильність до досягнення громадянських цілей, соціально-психологічні установки, достатній рівень громадянських, аналітичних і прогностичних знань, стійкість до громадянських подій, здатність до громадянської діяльності, проте в них відсутня громадянська відповідальність і здатність до лідерства в громаді, громадянські цінності не є важливими для їхньої діяльності.

Шостий тип (15,3 %) – «*громадянська зацікавленість*» – склали старшокласники, які мають громадянську мету та соціально-психологічні установки, бажанням здійснювати громадянську діяльність, проте їм не властиві громадянська відповідальність, лідерські здібності, громадянські знання, у них відсутня емоційна стійкість до громадянських подій, орієнтація на громадянські цінності.

Зауважимо, що кожний тип громадянської активності старшокласників потребує подальшого вдосконалення характеристик, важливих для громадянської активності старшокласників, за допомогою спеціальної психологічної підготовки.

Констатовано взаємозв'язок між соціально-демографічними (стать, вік, сімейний стан, освіта батьків, регіон, тип населеного пункту), навчально-організаційними (тип навчального закладу) чинниками і типами громадянської активності старшокласників.

Найбільш значущий зв'язок ($p < 0,01$) виявлено між типами громадянської активності старшокласників і *типом населеного пункту*, в якому проживають юнаки та юнки. З'ясовано, що серед старшокласників, що проживають як у місті (21,7 %), так і у селі (25,4 %), найбільш сформований тип «громадянська спрямованість»; серед старшокласників, які живуть у селищі міського типу – тип «громадянська зацікавленість» (35,7 %). Отримані дані свідчать, що незалежно від того, де проживають старшокласники у місті, чи у селі, вони мають потребу спрямовувати свою активність на досягнення громадянських цілей з метою самореалізації та самовираження. Старшокласники, що проживають у селищі міського типу, переймаються та цікавляться проблемами громади, проте, вони чітко усвідомлюють особисті потреби та спрямовують свої зусилля на досягнення власних цілей.

Виявлено відмінності на рівні тенденції ($p < 0,05$) між типами громадянської активності старшокласників і *віком* юнаків і юнок. З'ясовано, що серед 14-річних старшокласників виявився найбільше сформований тип «громадянська відповідальність» (29,7 %); 15-річних – «громадянська зацікавленість» (20,7 %); 16-17-річних – «громадянська спрямованість» (відповідно 30,3 % та 28,9 %). Отримані дані підтверджують думку вчених (І. Ю. Кулагіної, Л. М. Семенюк та ін.), що проблема життєвого самовизначення дуже гостро постає у 14-річних старшокласників. Саме тому у них зростає рівень відповідальності за власні дії, розвивається самоконтроль, самооцінка, зростає хвилювання за своє майбутнє; для 15-річних старшокласників проблеми громади цікаві та важливі, оскільки юнаки починають усвідомлювати, що саме громада надає можливість реалізувати потребу в самовираженні та самоствердженні; для 16-17-річних учнів характерні мотиви справедливості, тому громадянська активність набуває характер механізму саморегуляції, при якій усвідомлюється важливість громадянської активності в житті особистості та спрямовується діяльність на вирішення громадянських проблем.

Встановлено статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) між типами громадянської активності старшокласників і *станом сім'ї*, в якій вони проживають. Було помічено, що серед старшокласників, які росли у *повних сім'ях* виявився найбільше сформований тип «громадянська спрямованість» (21,7 %); у *неповних сім'ях* – «громадянська пасивність» (26,7 %). Отримані дані, на нашу думку, вказують, що в *неповних сім'ях* порушується гармонійний розвиток, вони не відчувають достатньої безпеки, сором'язливі, невпевнені в собі. І тому менше зацікавлені проблемами громади, їх громадянські знання потребують розвитку, вони неврівноважені та громадянсько пасивні.

Отже, результати емпіричного дослідження засвідчили недостатню сформованість громадянської активності старшокласників і зумовили необхідність розробки програми його розвитку.

У третьому розділі **«Психолого-педагогічний супровід розвитку громадянської активності старшокласників»** викладено загальну стратегію, мету та завдання формувального експерименту, визначено психологічні умови розвитку громадянської активності старшокласників, обґрунтовано та апробовано програму розвитку громадянської активності старшокласників, наведено дані щодо ефективності її впровадження.

Формувальний експеримент тривав упродовж 2011-2012 навчального року. Дослідженням було охоплено 69 старшокласників Гімназії міжнародних відносин № 323 з поглибленим вивченням англійської мови м. Києва. Для проведення експерименту було відібрано експериментальну (32 особи) та контрольну (37 осіб) групи старшокласників.

Мета формувального експерименту: розробити та апробувати програму розвитку громадянської активності старшокласників.

Основними завданнями формувального експерименту були: 1) створення розвивальної програми становлення громадянської активності старшокласників; 2) апробація програми розвитку громадянської активності старшокласників; 3) визначення ефективності програми розвитку громадянської активності старшокласників.

Основними психологічними умовами розвитку громадянської активності старшокласників визначено: 1) оволодіння сукупністю знань про сутність і особливості громадянської активності особистості; 2) формування системи усвідомлених мотивів, від яких залежить вибір дій і спрямованість громадянської активності старшокласників; 3) формування позитивного ставлення до суспільних цінностей, громадянських властивостей, оцінних суджень особистості до свого «Я-громадянин»; 4) розвиток умінь і навичок, які забезпечують ефективне вираження громадянської активності та здійснення громадянської діяльності особистості раннього юнацького віку.

Підґрунтям для здійснення формувального експерименту став технологічний підхід (Л. М. Карамушка, В. Г. Панок), модифікований відповідно до вікових особливостей старшокласників і специфіки навчально-виховного закладу. Сутність підходу полягає в розробці (проекуванні) спеціальних психолого-педагогічних технологій, спрямованих на досягнення поставлених навчально-розвивальних цілей та їх упровадження в трьох блоках: інформаційно-смісловому, який забезпечує розуміння старшокласниками сутності громадянської активності та її важливих характеристик; діагностичному, що передбачає діагностику старшокласниками рівня розвитку власних особистісних характеристик, які необхідні для ефективного прояву громадянської активності та здійснення громадянської діяльності; корекційно-розвивальному, що забезпечує оволодіння старшокласниками вміннями та навичками виконання певних громадянських завдань, активної участі в громадянському житті суспільства.

Враховуючи вказані положення, нами була розроблена розвивальна програма становлення громадянської активності старшокласників, яка реалізувалася впродовж

року і включала в себе психолого-педагогічні заходи з учителями, практичними психологами і старшокласниками 9-11 класів.

Мета роботи з учителями полягала у підвищенні їх психологічної та професійної компетентності щодо розвитку громадянської активності старшокласників; завдання цієї роботи полягали у підвищенні знань вчителів щодо: заохочення громадянської ініціативи старшокласників, вираження впевненості учнів у лідерських здібностях, застосування юнаками та юнками права до здійснення власного вибору форм прояву громадянської активності, визнання учнями індивідуального ставлення до громадянських чеснот, до свого «Я-громадянин», застосування активних методів роботи зі старшокласниками (бесіди «Демократія серед нас», «Громадянські якості учня»; диспути і дискусії: «Чи потрібен я Україні таким, який я є сьогодні?», «Що означає для тебе бути патріотом України?», конкурс громадянських проєктів «Будуємо майбутнє самі»; реалізація проєкту «Я-громадянин»).

Мета роботи з практичними психологами полягала у наданні їм нових практичних знань і відпрацюванні вмій для здійснення супроводу роботи всіх учасників навчально-виховного процесу в контексті розвитку громадянської активності. Завдання цієї роботи передбачали: надання практичним психологам поглибленої інформації про особливості громадянської активності особистості раннього юнацького віку, ознайомлення практичних психологів із способами, що сприяють формуванню соціальних установок, громадянської мети, позитивного ставлення до громадянських чеснот старшокласників, розвиток навичок і вмій застосовувати інтерактивні техніки щодо розвитку громадянської активності старшокласників. Результатом роботи з практичними психологами стала підготовка та проведення таких заходів: семінари: «Вікові особливості особистості раннього юнацького віку», «Сутність і структура громадянської активності»; семінари-практикуми: «Інноваційні технології виховання в учнів якостей суб'єкта громадянського суспільства»; консультації для вчителів із питань розвитку лідерських якостей старшокласників, вирішення конфліктних ситуацій, способів мотивації до громадянської діяльності, психодіагностики громадянських якостей старшокласників.

Робота зі старшокласниками проводилася у формі соціально-психологічного тренінгу, мета якого: створення умов для становлення та розвитку громадянської активності старшокласників.

Завданнями тренінгу були: 1) формування у старшокласників знань про громадянську активність; 2) оволодіння старшокласниками методами діагностики та самодіагностики рівня громадянської активності; 3) оволодіння старшокласниками уміннями та навичками щодо виконання громадянських завдань, які виникають у процесі прояву громадянської активності та громадянської діяльності.

Для вирішення поставлених завдань застосовувалися різноманітні методи, форми і види роботи: практичні вправи («Мій подарунок групі», «Три квітки», «Лист до себе», «Оцінювання», «Спірні твердження» тощо), рольові та ділові ігри («Як я можу щось змінити?», «Громадянський проєкт» тощо), творчі завдання («Стратегія організації роботи шкільного об'єднання» тощо), мозковий штурм

(«Дерево прийняття рішень», «Правила роботи групи» тощо), робота в парах, трійках, групах («Уникнення невдачі» тощо).

Програма соціально-психологічного тренінгу розрахована на 72 академічні години, серед яких: 48 годин – аудиторних, 24 години – самостійна робота; включає 15 занять, що проводилися щотижня.

Порівняльний аналіз результатів діагностичних зрізів – до та після формульовального експерименту в експериментальній групі зафіксував статистично значущі відмінності ($p < 0,01$), які відображають зниження кількості досліджуваних старшокласників із низьким (з 18,8 % до 3,1 %) і середнім рівнями громадянської активності (з 71,9 % до 65,6 %) та підвищення кількості учнів із високим (з 9,4 % до 31,3 %) рівнем громадянської активності старшокласників (рис. 2).

Щодо контрольної групи, за результатами першого та другого зрізів констатовано незначну розбіжність між даними, яка не є статистично значущою та в цілому не змінює ситуацію щодо розвитку громадянської активності старшокласників і її компонентів.

Рис. 2. Рівні сформованості громадянської активності старшокласників у експериментальній і контрольній групах до та після формульовального експерименту

Аналіз результатів також показав, що в експериментальній групі відбулися статистично значущі зміни у позитивний бік щодо типів громадянської активності старшокласників ($p < 0,05$): зросла кількість старшокласників типів «громадянська обізнаність» (із 28,1 % до 31,3 %), «громадянська відповідальність» (із 3,1 % до 12,5 %), «громадянська спрямованість» (із 6,3 % до 15,6 %), «громадянська врівноваженість» (із 18,8 % до 21,8 %). Кількість старшокласників типу «громадянська пасивність» значно знизилася (з 28,1 % до 6,3 %). Тоді як у контрольній групі були зафіксовані незначні статистично значущі зміни.

Таким чином, реалізована в експериментальній групі програма сприяла розвитку громадянської активності старшокласників.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало можливість сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми розвитку громадянської активності старшокласників, що виявляється у розкритті

змісту, структури, особливостей, рівнів, чинників і типів громадянської активності старшокласників, в обґрунтуванні психологічних умов і програми розвитку громадянської активності старшокласників, її розробці та апробації. Результати експериментального дослідження вищезазначеної проблеми дають підстави для таких висновків:

1. У трактуванні громадянської активності особистості виокремлюються філософський, історичний, соціальний, політико-правовий і психологічні (діяльнісний, особистісно-орієнтований, аксіологічний) підходи, узагальнення яких дозволяє розглядати громадянську активність старшокласників як якість особистості, що містить сукупність знань, умінь, навичок, схильностей, вольових зусиль, мотивів, почуттів, спрямована на ефективне здійснення громадянської діяльності.

Структуру громадянської активності старшокласників складають такі компоненти: 1) когнітивний (правові та громадянські знання; прогностичні та аналітичні знання; розуміння громадянських обов'язків), інтегральною характеристикою якого є громадянська свідомість; 2) мотиваційний (соціально-психологічні установки; громадянська асертивність; прагнення досягнути громадянську мету), який визначає громадянські цінності; 3) емоційний (ставлення до суспільних цінностей; ставлення до себе як до громадянина; ставлення до громадянських чеснот; емоційна стійкість до громадянських подій), інтегральною характеристикою якого є громадянське переживання; 4) поведінково-вольовий (розвиток громадянської рішучості та наполегливості; здатність до лідерства в громаді; розвиток громадянської відповідальності; здатність до громадянської діяльності), який визначає громадянську конкурентоздатність. Психологічні чинники розвитку громадянської активності старшокласників макрорівня: особливості життєдіяльності територіальної громади, державна молодіжна політика, особливості соціально-економічної ситуації в країні, ЗМІ; мезорівня: особливості навчально-виховного процесу освітнього закладу, міжособистісне спілкування з однолітками; психологічні особливості вчительського колективу, особливості взаємовідносин у сім'ї; мікрорівня: активність, відповідальність, толерантність, самовладання, самостійність.

2. Критеріями розвитку громадянської активності старшокласників виступають: наявність громадянської свідомості; прихильність до громадянських цінностей; здатність до громадянського переживання; прояв громадянської конкурентоздатності.

Згідно з особливостями становлення громадянської активності старшокласників було визначено рівні її розвитку: *високий*, притаманний старшокласникам, які вільно володіють комплексом правових і громадянських знань, чітко усвідомлюють необхідність дотримуватися громадянських обов'язків, мають здатність самостійно аналізувати та прогнозувати вирішення громадянських проблем, впевнені у собі, здатні до компромісу; *середній*, властивий старшокласникам, які частково володіють правовими та громадянськими знаннями, розуміють необхідність виконання громадянських обов'язків, проте частково готові до усвідомлення та внутрішнього прийняття громадянських цінностей, недостатньо впевнені та рішучі, відповідальність за громаду на себе беруть рідко; *низький*,

характерний старшокласникам, які не виявляють правових і громадянських знань, не розуміють необхідності дотримуватися громадянських обов'язків, самостійно не орієнтуються у питаннях аналізу та прогнозу розв'язання ситуацій громадянського характеру, не готові усвідомлювати громадянські цінності, часто неадекватно поводять себе у життєвих ситуаціях, невпевнені у собі та своїх вчинках, емоційно невірноважені, пасивні, не здатні контролювати розвиток громадянських подій і ситуацій тощо.

3. За результатами емпіричного дослідження констатовано недостатній рівень сформованості громадянської активності старшокласників і її окремих компонентів. Встановлено, що майже половина старшокласників мають середній рівень сформованості когнітивного компоненту громадянської активності, третина респондентів – низький рівень і лише п'ята частина опитаних – високий рівень. Щодо мотиваційного компоненту громадянської активності старшокласників, то високий рівень його сформованості виявлено у найменшій кількості досліджуваних, середній рівень – у більшій кількості респондентів і низький рівень – у третини старшокласників. Стосовно емоційного компоненту громадянської активності старшокласників виявлено, що лише найменша кількість досліджуваних мають високий рівень, половина респондентів – середній рівень і третина старшокласників мають низький рівень сформованості. Майже третина досліджуваних мають середній рівень сформованості поведінково-вольового компоненту, а у п'ятій частині – високий рівень і найменше досліджуваних з низьким рівнем.

4. На основі рівнів сформованості складових компонентів громадянської активності старшокласників виділено типи громадянської активності старшокласників: «громадянська відповідальність», «громадянська спрямованість», «громадянська пасивність», «громадянська обізнаність», «громадянська врівноваженість», «громадянська зацікавленість». Кожен із визначених типів громадянської активності старшокласників потребує подальшого вдосконалення характеристик, важливих для громадянської активності старшокласників, за допомогою спеціальної психологічної підготовки.

5. Типи громадянської активності старшокласників тісно пов'язані з соціально-демографічними чинниками: статтю, віком, регіоном, сімейним станом, освітою батьків, типом населеного пункту; навчально-організаційним чинником: типом навчального закладу. Найбільш значущі зв'язки існують між типами громадянської активності старшокласників і віком учнів, станом сім'ї, типом населеного пункту проживання юнаків і юнок.

6. Психологічними умовами розвитку громадянської активності старшокласників є: 1) володіння сукупністю знань про сутність і особливості громадянської активності особистості; 2) наявність системи усвідомлених мотивів, від яких залежить вибір дій і спрямованість громадянської активності старшокласників; 3) наявність позитивного ставлення до суспільних цінностей, громадянських якостей, оцінних суджень особистості до свого «Я-громадянин»; 4) прояв сукупності вмінь і навичок, які забезпечують ефективне вираження громадянської активності та здійснення громадянської діяльності особистості раннього юнацького віку.

Активізація розвитку громадянської активності старшокласників досягається в процесі впровадження авторської розвивальної програми становлення громадянської активності старшокласників на основі технологічного підходу. Основний акцент при реалізації розвивальної програми має бути поставлений на поглиблення громадянських знань старшокласників, формування системи усвідомлених мотивів, що детермінують спрямованість їх громадянської активності, розвиток позитивного ставлення до суспільних цінностей, прояв умінь і навичок, які забезпечують ефективне вираження громадянської активності старшокласників.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальше її дослідження може здійснюватися у напрямках поглибленого аналізу особливостей громадянської активності вихованців загальноосвітніх, вищих навчальних закладів на різних етапах онтогенезу, вивчення зарубіжного досвіду з розвитку громадянської активності особистості, вивчення прояву громадянської активності в соціальних мережах Інтернет, удосконалення діяльності психологічної служби в освіті щодо розвитку громадянської активності вихованців загальноосвітніх і вищих навчальних закладів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Саврасова-В'юн Т. О. Громадянська активність як необхідний фактор формування особистості / Т. О. Саврасова-В'юн // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць ун-т менедж. освіти АПН України / гол. ред. В. В. Олійник. – К. : Геопринт, 2009. – Вип. 13. – Ч. 2. – 2009. – 344 с. – С. 282-288.
2. Саврасова-В'юн Т. О. Наукові підходи щодо вивчення феномену громадянської активності / Т. О. Саврасова-В'юн // Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту імені Т. Г. Шевченка. Вип. 74. Серія : психологічні науки : Зб. наук. праць : у 2 т. – Чергівів : ЧДПУ, 2009. – Том 2. – С. 133-136.
3. Саврасова-В'юн Т. О. Розвиток громадянської активності старшокласників у навчально-виховному процесі / Т. О. Саврасова-В'юн // Науковий часопис Національного пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова : зб. наук. праць (Серія № 5. «Педагогічні науки : реалії та перспективи») / за наук. ред. О. В. Биковської. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 24. – 2010. – С. 149-155.
4. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні особливості громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць Ун-т менедж. освіти АПН України / гол. ред. В. В. Олійник. – Вип. 1 (14). – Ч. 2 : Психологія. – К., 2010. – С. 350-358.
5. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні характеристики чинників розвитку громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти НАПН України; редкол. : О. Л. Ануфрієва та ін. – К., 2005. – Вип. 3 (16) / голов. ред. В. В. Олійник. – 2011. – С. 452 – 458.
6. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні особливості дослідження типів громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти НАПН України ;

редкол. : О. Л. Ануфрієва та ін. – К., 2005. – Вип. 6 (19) / голов. ред. В. В. Олійник. – К. : «АТОПОЛ», 2012. – С. 375–382.

7. Саврасова-В'юн Т. О. Дослідження громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн // Витоки педагогічної майстерності : Зб. наук. праць Полтавського держ. пед. ун-ту імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. – Вип. 9. – С. 222-228.

8. Москальова А. С., Саврасова-В'юн Т. О. Технологія розвитку громадянської активності старшокласників / А. С. Москальова, Т. О. Саврасова-В'юн // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / ред. кол. : С. Д. Максименко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : А.С.К., 2012. – Т. І. – Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – 2012. – Вип. 33. – С. 197-201.

9. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників в умовах загальноосвітніх навчальних закладів / Т. О. Саврасова-В'юн // Вісник ін-ту розвитку дитини, 2012.– № 22. – С. 160-166.

10. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні детермінанти громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн // Мат-ли II Всеукр. психол. конгресу, присвяченого 110-річчю від дня народж. Г. С. Костюка (19-20 квітня 2010 року). – Т. 2. – К. : Інформаційно-аналітичне агенство, 2010. – С. 116-120.

11. Саврасова-В'юн Т. О. Нарощення темпів організаційно-економічних змін при інкорпорації соціокультурного потенціалу держави / Т. О. Саврасова-В'юн // Формування потенціалу соціально-економічних та організаційних змін : Монографія / за заг. ред. І. А. Ігнатєвої, В. В. Микитенко. – Київ, РВПС України НАН України і КНУТД МОН України, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2010.– 694 с. – С. 540-551.

12. Саврасова-В'юн Т. О. Громадянська активність як психологічний феномен / Т. О. Саврасова-В'юн // Наука і освіта, спецвипуск. – лютий, 2010. – С. 366-369.

Отформатовано

13. Саврасова-В'юн Т. О. Педагогічні фактори впливу на громадянську активність старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн // Культура безпеки, екології та здоров'я в інформаційному просторі освіти / Мат-ли конф. I міжнар. Форуму / упор. Горяна Л. Г. – Київ : БТОВ «Вітас», 2011. – С. 88 – 94 с.

14. Саврасова-В'юн Т. О. Зовнішні та внутрішні фактори розвитку громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн // Наукова еліта як соціально-економічний фактор розвитку держав в умовах глобалізації : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (Україна, Київ, 27-28 жовт. 2010 р.) / Упоряд. О. В. Биковська, О. В. Лісовий, С. О. Лихота, Л. М. Макаренко // М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т екології економіки і права, нац. Центр «Мала Академія Наук України». – Вип. 1. – К. : Інформаційні системи, 2010. – С. 188-191.

15. Саврасова-В'юн Т. О. Про необхідність дослідження соціально-психологічних чинників розвитку громадянської активності студентів класичного університету / Т. О. Саврасова-В'юн // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (20 квітня 2011 р.) / МОН України, ГУОМ КМДА, Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка та ін. / за заг.

ред. Огнев'юка В. О. [редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, Н. М. Віннікова, Д. М. Бодненко]. – К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 141-143.

16. Москальова А. С., Саврасова-В'юн Т. О. Громадянська активність старшокласників : психологічна характеристика проявів розвитку / А. С. Москальова, Т. О. Саврасова-В'юн // Сучасні стратегії університетської освіти : якісний вимір : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 березня 2012 р.) / МОН, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка та ін.; за заг. ред. В. О. Огнев'юка. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 259-267.

17. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічна підготовка старшокласників до розвитку громадянської активності / Т. О. Саврасова-В'юн // Інновації як чинник суспільного розвитку : теорія і практика : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 травня 2012 року : у 2-х ч. – Суми : НІКО, 2012. – Ч. 2. – С. 77-80.

18. Саврасова-В'юн Т. О. Особливості зв'язку чинників та типів громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн. – [Електрон. ресурс] : Матер-ли Всеукр. Інтернет-конф. «Психологія у післядипломній освіті» (17-25 лютого 2012 р.). – Донецьк, 2012. – Режим доступу : <http://www.umo.edu.ua/docs/Sekciya4.pdf>.

19. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічний аналіз взаємозв'язку навчально-організаційного чинника та типів громадянської активності старшокласників / Т. О. Саврасова-В'юн. – [Електрон. ресурс] : Наук.-дослід. робота молодих учених : стан, проблеми, перспективи : мат-ли Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 3 – 5 квітня 2012 р. – Херсон : ХДУ, 2012. – С. 121-124. – Режим доступу : <http://srw.ksu.ks.ua/wp-content/uploads/2012/03/Issue1.pdf>.

АНОТАЦІЇ

Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних особливостей розвитку громадянської активності у старшокласників.

У роботі представлено аналіз основних підходів до дослідження проблеми громадянської активності особистості. Визначено зміст і структуру громадянської активності старшокласників, виявлено чинники (макрорівня, мезорівня, мікрорівня), рівні (високий, середній, низький), критерії (наявність громадянської свідомості; прихильність до громадянських цінностей; здатність до громадянського переживання; прояв громадянської конкурентоздатності) та типи («громадянська відповідальність», «громадянська спрямованість», «громадянська пасивність», «громадянська обізнаність», «громадянська врівноваженість», «громадянська зацікавленість») громадянської активності старшокласників.

Визначено психологічні умови розвитку громадянської активності старшокласників. Розроблено програму розвитку громадянської активності старшокласників і доведено ефективність її використання в умовах загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: активність, громадянська активність, громадянська активність старшокласників.

Саврасова-Вьюн Т. О. Психологические особенности развития гражданской активности старшеклассников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию психологических особенностей развития гражданской активности у старшеклассников.

В работе представлен анализ основных теоретических подходов к изучению проблемы гражданской активности личности (философский, исторический, политико-правовой, социологический, психологические: деятельностный, личностно-ориентированный и аксиологический).

В работе определено, что гражданская активность старшеклассников представляет собой качество личности, которое содержит совокупность знаний, умений, навыков, склонностей, волевых усилий, мотивов, чувств, которое направлено на эффективное осуществление гражданской деятельности.

Выделены компоненты гражданской активности старшеклассников: 1) когнитивный (правовые и гражданские знания; аналитические и прогностические знания, понимание гражданских обязанностей); мотивационный (социально-психологические установки; гражданская асертивность; стремление достигнуть гражданскую цель); 3) эмоциональный (отношение к общественным ценностям; отношение к себе как к гражданину; отношение к гражданским добродетелям; эмоциональная стойкость к гражданским событиям); 4) поведенческо-волевой (развитие гражданской решительности и настойчивости; способности к лидерству в гражданском обществе; развитие гражданской ответственности; способности к гражданской деятельности).

Установлено, что проблема развития гражданской активности старшеклассников связана с определенными факторами: а) макроуровня, которые определяются процессами, явлениями государства, региона, города; б) мезоуровня, связанные с психологическими аспектами обучения и воспитания; в) микроуровня, которые определяют личностные качества старшеклассников.

В работе выделены уровни гражданской активности старшеклассников: высокий, присущий старшеклассникам, которые свободно владеют комплексом правовых и гражданских знаний, четко осознают необходимость соблюдать гражданские обязанности, уверены в себе, способны к компромиссу; средний, свойственный старшеклассникам, которые частично обладают правовыми и гражданскими знаниями, частично готовы к внутреннему принятию гражданских ценностей, ответственность за общину на себя берут редко; низкий, характерный старшеклассникам, которые не проявляют правовых и гражданских знаний, не готовы осознавать гражданские ценности, эмоционально неуравновешенные, пассивные, не способны контролировать развитие гражданских ситуаций.

Анализ результатов эмпирического исследования показал недостаточный уровень сформированности гражданской активности старшеклассников и ее компонентов.

Проведенный кластерный анализ (на основе факторного анализа) позволил выделить 6 типов гражданской активности старшеклассников: «гражданская ответственность», «гражданская направленность», «гражданская пассивность», «гражданская осведомленность», «гражданская уравновешенность», «гражданская заинтересованность». Подчеркнуто, что каждый из типов требует специальной подготовки.

Установлены статистически значимые связи между типами гражданской активности старшеклассников и а) социально-демографическими факторами: полом; возрастом; регионом, семейным положением; образованием родителей, типом населенного пункта; б) учебно-организационными: типом учебного заведения.

Определены психологические условия развития гражданской активности старшеклассников: 1) владение совокупностью знаний о сущности и особенностях гражданской активности личности; 2) наличие системы осознанных мотивов, от которых зависит выбор действий и направленность гражданской активности старшеклассников; 3) наличие положительного отношения к общественным ценностям, гражданским качествам, оценочным суждениям личности к своему «Я-гражданин»; 4) проявление совокупности умений и навыков, обеспечивающих эффективное выражение гражданской активности. Разработана программа развития гражданской активности старшеклассников и доказана эффективность ее использования в условиях общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: активность, гражданская активность, гражданская активность старшеклассников.

Savrasova-V'un T. O. Psychological peculiarities development of civil activity of the seniors. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of psychological sciences, specialty 19.00.07 - pedagogical and developmental psychology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2013.

Thesis is devoted to the study of psychological peculiarities development of civil activity in seniors.

The work presents an analysis of the main approaches to study the problem civil activity of the person. Defined the content and structure of civil activity seniors, identified factors (macrolevel, mesolevel, microlevel), level (high, medium, low), criteria (presence of civic consciousness, commitment to civic values, the ability to civil experience; manifestation of civic competitiveness) and types ("civic responsibility", "civic orientation", "civic passivity", "civic awareness", "civil balance", "civil interest") of the civil activity of the seniors.

Defined psychological conditions development of civil activity of the seniors. A program for the development civic activity seniors and proved the effectiveness of its use in conditions secondary schools.

Keywords: activity, civil activity, civil activity of the seniors.

Підписано до друку 12.02.2013 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 057
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26